

Демографічна характеристика населення – важлива складова шкільної географічної освіти. У статті розкрито вплив демографічних знань учнів 9-х і 10-х класів на їх ставлення до подружнього життя, сім'ї, від яких і залежать позитивні показники шлюбності, народжуваності, природного приросту в Україні.

Демографическая характеристика населения – важный компонент школьного географического образования. В статье раскрыто влияние демографических знаний учеников 9-х и 10-х классов на их отношение к супружеской жизни, семье, от которых и зависят положительные показатели брачности, рождаемости, природного прироста в Украине.

Demographic description of the population is an important constituent of geographical school education. The article deals with the impact of form IX to X pupils' demographic knowledge on their attitudes towards married life, family, which positive indicators of marriage rate, birth rate, natural increase in Ukraine depend on.

УДК 37.015.311:911.3:314

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ НА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ УЧНІВ

О. М. Топузов, О. А. Федій

Постановка проблеми в загальному вигляді. Формування здорового, високоінтелектуального, творчого, всебічно розвинутого молодого покоління є одним із головних завдань сучасної освіти, зокрема географічної. Географія як наука про територіальну організацію суспільства важлива з огляду проблем життєдіяльності населення, його взаємодії із навколишнім середовищем. Знання про демографічні процеси у світі, країні, регіоні необхідні для збереження морального, психологічного, фізично здорового стану учнів. Усвідомлюючи всі особливості життєдіяльності населення у країні і світі загалом, учні сприймають демографічні факти у нерозривному зв'язку із соціальними, економічними, політичними, екологічними процесами. Тому глибоке розуміння демографічної складової шкільної освіти є необхідним її елементом. Це спонукає вчителя до пошуку творчих підходів у його методичній діяльності, реалізації ідей практичного спрямування, сприяння організації самонавчання учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У шкільних географічних курсах за 9-й і 10-й класи демографічним знанням відведене певне місце в українських підручниках і методичних посібниках, авторами яких є В. В. Безуглий, Й. Р. Гілецький, Т. Г. Гільберг, Ф. Д. Заставний, С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко, П. О. Масляк, О. Ф. Надтока, Л. Б. Паламарчук, В. Ю. Пестушко, В. Я. Плахута, А. Й. Сиротенко, О. Г. Стадник, Л. В. Тименко, О. М. Топузов, Г. Ш. Уварова, Б. О. Чернов, О. І. Шаблій, П. Г. Шищенко, В. М. Юрківський, Б. П. Яценко. Демографічні поняття відображені у працях російських та інших зарубіжних авторів: О. І. Алексеева, В. А. Доброскока, М. Бредшоу, Ю. Н. Гладкого, С. Б. Лаврова, В. П. Максаковського, В. В. Ніколіної, Г. Негла, С. П. Семенова, К. Спенсера. Аналіз підручників із географії

свідчить, що вивченню демографічних понять у школі приділяється значна увага. Наступність і послідовність, системність і безперервність курсів географії в школі забезпечує поступове впровадження демографічних понять відповідно до вікових особливостей розвитку учнів. За таких умов учні розширюють свій кругозір, набувають практичних умінь і навичок, оцінюють теоретичні знання і порівнюють їх із буденним життям.

Мета статті. Метою статті є визначення ролі демографічних знань у формуванні життєвих компетенцій учнів, їх здорового способу життя у процесі вивчення економічної і соціальної географії.

Виклад основного матеріалу. Ключовим об'єктом у формуванні в учнів демографічних знань є населення, яке оцінюється за чисельністю, статеві-віковою та сімейно-шлюбною структурою, соціальним статусом та зайнятістю, якістю життя та характеристикою віталістичних подій (вік одруження, порядковий номер шлюбу, мертвонароджені, кількість дітей у сім'ї, вік жінки при народженні дитини тощо). Вони є водночас і простими, оскільки лежать в основі найелементарніших процесів життя людей, і складними, бо ж охоплюють всі ланцюги взаємодії населення із його сферами функціонування. Учні загальноосвітніх навчальних закладів повинні володіти цими знаннями в загальній системі і зв'язках між ними.

У програмі за 9-й клас міститься основна частина демографічних понять [1]. На курс економічної і соціальної географії України покладено завдання сформулювати в школярів фундаментальні поняття: "природний рух", "народжуваність", "смертність", "статеві-вікова структура", "тривалість життя". За відведений на вивчення населення програмою час учні опрацьовують статистичний матеріал, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, аналізують факти щодо якісних і

кількісних характеристик населення. На основі показників чисельності населення, його статеві-вікової структури, міграції школярі з'ясовують причини погіршення демографічної ситуації в Україні, знаходять шляхи її розв'язання, а також усвідомлюють особливості сучасної демографічної політики. Курс "Економічна і соціальна географія світу" в 10-му класі [2] продовжує формувати знання учнів про розвиток демографічних процесів, при цьому розширює та ускладнює програмний матеріал.

На уроках економічної і соціальної географії учні вперше знайомляться із демографічними проблемами в Україні, найвагомими з яких є депопуляція та старіння нації. Вивчення чисельності населення України, його показників народжуваності, смертності, природного приросту допоможе учням досконаліше розуміти демографічні факти і процеси.

Досягнувши показника 52,2 млн осіб у 1992 році, чисельність населення України у наступні роки постійно зменшувалася, що є ознакою депопуляції. За показниками природного скорочення у 90-ті роки на 1 000 осіб (-7,5 %) держава займала перше місце у світі, обігнавши країни, у яких відбувалися війни, не вирішені проблеми голоду, немає кваліфікованої медичної допомоги. Причиною довготривалого скорочення населення є низькі показники народжуваності та високі показники смертності, хоча за останні роки демографічні показники в Україні завдяки заходам держави покращилися. Так, одним із напрямів демографічної політики в країні є матеріальна допомога при народженні дитини, обсяг якої з 1 грудня 2011 року 26,1 тис. грн на першу дитину, 52,2 тис. грн – на другу, 104, 4 тис. грн – на третю [4]. Завдяки цим заходам темпи скорочення населення уповільнилися до показника (-2,7 %), хоча за станом на 1 жовтня 2011 року чисельність населення України становила 45, 665 млн осіб [6]. Аналізуючи динаміку чисельності населення України, його структуру, особливості якісних характеристик, школярі можуть упевненіше почувати себе у буденному житті, а також прагнути до внесення частки своїх знань у вирішення глобальних соціально-економічних проблем.

Вік є однією з найважливіших характеристик населення, оскільки демографічні події завжди аналізуються на різних стадіях життєвого циклу людини. Знаючи особливості вікової структури населення, можна передбачити досить обґрунтовані припущення про майбутні тенденції народжуваності і смертності, створення сім'ї тощо. Загрозою для України є тенденція зростання в структурі населення частки літніх людей віком понад 60 років. Цей критерій використовують для оцінки демографічного старіння, яке породжує нові вимоги до соціального забезпечення і медичного обслуговування, призводить до демографічного навантаження на працездатне населення. Крайньою межею цієї характеристики є показник 8 %

[5, с. 72]. В Україні питома вага осіб віком понад 60 років у загальній чисельності населення становить 23 % і є однією з найвищих у світі.

Знання учнів про статево-вікову, сімейно-шлюбну структури населення можуть вплинути на їх ставлення до виконання обов'язків у майбутньому подружньому житті: чоловіка і жінки, матері і батька. Шлюб (від слов'янського "слюб" – з'єднання по любові) – історично зумовлена, санкціонована й регульована суспільством форма взаємин між чоловіком і жінкою, яка визначає їхні права і обов'язки щодо одне одного й дітей. Шлюб тісно пов'язаний із сім'єю і є сімейним союзом одного чоловіка й однієї жінки (моногамний), або, у полігамному шлюбі, союзом одного чоловіка і двох або декількох жінок (полігінний), однієї жінки і двох чи декількох чоловіків (поліандричний), закріплений законом або культурними традиціями. Так, учні повинні знати, що для вступу у шлюб із метою створення сім'ї в Україні є низка умов: 1) згода майбутнього подружжя на укладення шлюбу, його реєстрацію, 2) шлюбне повноліття майбутнього подружжя, 3) дотримання принципу моногамії, 4) відсутність спорідненості між майбутнім подружжям, що є важливим для процесу відтворення здорового покоління, 5) психічне здоров'я осіб, котрі вступають у шлюб [7]. До Сімейного кодексу України наприкінці 2011 року були внесені зміни, внаслідок чого шлюбний вік для чоловіків і жінок становитиме 18 років. Автори законопроекту № 8588 мотивували необхідність прийняття такого рішення тим, що відповідно до конвенції ООН про права дитини людина досягає інтелектуальної і психологічної зрілості у 18 років. Нові зміни торкнулися також мінімального шлюбного віку, необхідність у якому може виникнути в особливих випадках. Так, молоді особи можуть одружитися не у 14, а у 16 років [3].

Молоде покоління повинне усвідомлювати, що водночас із правовою відповідальністю найважливішим при створенні сім'ї є виховання духовної чистоти, дотримання у майбутньому моральних норм, що є гарантом здоров'я, стабільності, міцності у відносинах між подружжям. Питання про сутність, ознаки, роль сім'ї у суспільстві хвилюють людську думку з найдавніших часів. Посилення в останні десятиріччя інтересу соціологів, демографів, психологів, етиків до проблем відтворення населення у багатьох європейських країнах, зокрема Україні, викликане низкою причин. Одна з них – зміна типу репродуктивності сім'ї: багатодітний тип сім'ї витісняється середньодітним і, ще частіше, малодітним. Більш як половина всіх сімей в Україні має одну дитину або взагалі не має дітей, а сім'ї з двома чи трьома дітьми значно скоротилися. Шлюбність – не обов'язкова умова високих показників народжуваності, бо частина дітей народжується у конкубінатах, тобто в умовах позашлюбного співжиття. Але для

українського суспільства все-таки важливо виховувати у дітей почуття відповідальності за виконання своїх сімейних обов'язків. Саме від ставлення молоді до сім'ї залежать позитивні показники народжуваності і природного приросту, чого бракує сьогодні в Україні.

В Україні склалася цікава статевая структура, що також впливає на демографічні процеси. Стать – це сукупність генетичних, морфологічних і фізіологічних особливостей організму, що забезпечують статеве розмноження. Стосовно людини стать розглядають як комплекс тілесних, репродуктивних, поведінкових, соціальних, психологічних ознак, що детермінують особистісний біологічний і соціальний статус людини як чоловіка або жінки. На підставі цієї ознаки будується найважливіша демографічна структура населення – статевая. За переважанням жінок у структурі населення Україна на одному з перших місць – частка жінок сягає майже 54 %, а чоловіків – 46 %. На статеву структуру населення в країні впливають фактори: вторинне співвідношення статей (відношення чисельності хлопців і дівчат серед народжених живими), диференційна смертність (розходження смертності чоловіків і жінок у різному віці), статеві розходження в інтенсивності міграції. Саме перші два фактори є найбільш визначальними для українського суспільства. Так, вторинне співвідношення статей є біологічною константою і дорівнює приблизно 105 – 106 народжень хлопців на 100 народжень дівчат. Але існують певні відхилення. Зокрема, частка хлопців серед народжених зменшується разом із зростанням віку матері і порядкового номера народження. Наприклад, у матерів у віці до 20 років на кожні 100 дівчат припадає 130 хлопців, а у матерів у віці 38 – 42 роки – всього 90 [5, с. 62 – 63]. Ураховуючи тенденцію зростання віку при вступі жінок у шлюб через їх соціальний статус у суспільстві, прагнення до кар'єрного зростання, у найближчі часи співвідношення між чоловіками й жінками в Україні не зміниться.

Вторинне співвідношення статей більшою мірою визначає пропорції чоловіків і жінок у репродуктивному віці (у третинному співвідношенні), яке коливається залежно від диференціальної смертності. Основну роль у погіршенні ситуації зі смертністю відіграло зростання вікових імовірностей смерті в чоловіків, починаючи з 20 років, а у жінок – із 40. Як наслідок цих тенденцій відбувається зниження показників середньої тривалості життя.

За рівнем тривалості життя Україна посідає 113 місце серед країн із середнім показником 66 років.

Середня тривалість життя жінок в Україні сягає 74 роки, чоловіків – 62 роки. Це відзначалося й у минулому, але особливо помітним стало в останні десятиліття. Такий факт пояснюється біологічними (особливос-

тями нейрогуморальної регуляції в організмі жінки, своєрідною захисною дією жіночих статевих гормонів) і соціальними факторами. Серед останніх слід відзначити особливості праці чоловіків, великий травматизм їх діяльності, шкідливі звички (алкоголізм, куріння). Саме соціальні фактори можуть бути враховані при вивченні та подоланні проблеми низької тривалості життя населення України.

Вторинне і третинне співвідношення статей лежать у сфері інтересів демографії, оскільки від них залежать характеристики відтворення населення й окремих демографічних процесів. Вони впливають на рівень актуальної і майбутньої шлюбності, показники народжуваності і смертності. Зосереджуючи увагу на цих проблемах на уроках економічної і соціальної географії,

учитель повинен спрямовувати знання учнів на шляхи подолання демографічної кризи в Україні.

Висновки. Демографізація географічної освіти в школі враховує рівень розвитку сучасної економічної і соціальної географії, відібраний на цій основі новий навчальний матеріал. Загалом шкільні програми достатньо відображають проблему формування знань школярів про населення, зокрема його демографічні характеристики. Демографічні знання у процесі вивчення економічної і соціальної географії у 9-му і 10-му класах здатні зорієнтувати молоде покоління на активну позицію щодо ведення здорового способу життя, збереження позитивного морального і духовного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Географія. Економіка. 6 – 11 класи : Програми для загальноосвітніх навчальних закладів / [відп. за вип. Н. В. Бескова]. – К. : Ірпін, 2005. – 96 с.
2. Географія. Економіка. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 10 – 11 класи. – К. : ВАТ "Поліграфкнига", 2010. – 90 с.
3. Депутаты решили: замуж можно только после 18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/politics/7538695/?frommail=1>
4. Допомога при народженні дитини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ilaw.kiev.ua/?p=130>
5. Муromцева Ю. І. Демографія : Навчальний посібник / Юлія Ігорівна Муromцева. – К. : Кондор, 2006. – 300 с.
6. Населення України зменшилося на 113,3 тис. чоловік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.greenparty.ua/news/news_25816.html
7. Сімейний кодекс України : редакція від 4.10.2011 на підставі № 3738-17 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21 – 22. – С. 135.

Стаття надійшла в редакцію 15.12.2011 ■

Бібліографічний опис цієї статті:

Топузов О. М., Федій О. А. Вплив демографічних знань на формування життєвих компетенцій учнів / О. М. Топузов, О. А. Федій // Постметодика. – 2011. – № 6(103). – С. 48–50.